

Funkcia rozprávky v slovenskom romantizme

JANA PÁCALOVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Dnes je už nesporné, že doterajší výklad slovenského romantizmu nemožno považovať za dostačujúci, uspokojivý a proces jeho poznávania za uzatvorený a zavŕšený. V oblasti literárnohistorického výskumu tohto obdobia možno nadviazať na prácu Oskára Čepana, ktorý v štúdiách zo sedemdesiatych a osemdesiatych rokov 20. storočia opakovane a takmer programovo upozorňoval na biele miesta vo výskume romantizmu, aj na nedostatky literárnej historiografie. Na druhej strane protipól Čepanovej kritiky predstavovalo revidovanie vlastnej interpretácie tohto obdobia a s ním súvisiace hľadanie inovatívnych hypotéz a východísk, smerujúcich k odhaľovaniu nových možností vo výskume romantizmu. V tomto smere za jeho pravdepodobne najperspektívnejší prínos možno považovať koncepciu viacprúdovosti, resp. štruktúrovanosti romantizmu (ako revidovanie dvojfázového členenia romantizmu, prezentovaného autorom ešte v tzv. akademických dejinách slovenskej literatúry) a konkrétnejšie úvahy o mesianizme. K bielym miestam v literárnohistorickom profile romantizmu patrí aj oblasť, o ktorej sa doposiaľ uvažovalo najmä v kontexte folkloristiky. Ide o bájoslovie, mytológiu a rozprávky, čo predstavujú legitímnu perspektívu výskumu slovenského romantizmu.

Ku vzťahu rozprávky k romantizmu sa na jednej strane vyjadrili mnohí, no s množstvom záverov a náhľadov na túto problematiku nemožno celkom súhlasiť. Pretože ak bol rozprávke pripisovaný určitý historický význam, sústredil sa takmer výlučne na oblasť folkloristiky – rozprávka totiž stála pri zrode tejto vednej disciplíny. O vzťahu k romantickému literatúre sa dlho mlčalo, či paradoxne, ak sa o ňom otvorene hovorilo, potom v negatívnom význame ako o faktore, ktorý v porevolučnom období výraznou mierou prispel k stagnácii literárneho vývinu,¹ a hojne sa hovorilo aj o substituúnej funkcii vydávania rozprávkových zbierok, saturujúcich nedostatok pôvodnej tvorby.

V súhrne bolo rozprávke priznaných niekoľko pozitívnych funkcií, vzťahujúcich sa k rôznym oblastiam v rámci umeleckej literatúry i mimo nej. Prirodzene, možno s tým iba súhlasiť: ide o pôsobenie základnej rozprávkovej schémy a jednotlivých podnetov rozprávky (vplyvu motívov, štylistických postupov, kompozície, jazyka, spôsobu vykreslenia postáv, symboliky, ideovej náplne a i.) na oblasť umeleckej literatúry,² priamy vplyv

¹ S takýmto výkladom sa stretávame aj u samotného Čepana, ktorý stagnáciu literárneho vývinu vidí v netvorivom napodobňovaní ľudovej slovesnosti, plynúcom z ustrnutia umeleckých postupov v jej „pseudo-poézii“ a v kompozičných princípoch (porov. Oskár ČEPAN: Poézia a próza. In: *Literárnoteoretické state*. Bratislava: Veda, 2003, s. 106. Podrobnejšie in: *Dejiny slovenskej literatúry III.*, Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1965). Zhodné závery nachádzame aj u Rudolfa Chmela (*Dejiny slovenskej literárnej kritiky*. Bratislava: Tatran, 1991) a i.

² Napr. Milan Pišút poukázal na vplyv ľudovej rozprávky na tvorbu Jána Bottu (*Romantizmus v slovenskej literatúre*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1974, s. 465 – 469); na odraz rozprávky v poézii Janka Kráľa upozornili Oskár Čepan (Janko Kráľ a romantický mesianizmus. In: *Janko Kráľ. Zborník statí*. Bratislava: Tatran, 1976, s. 162, 184 a i.) a Milan Pišút (*Ideové východiská Janka Kráľa*. Tamže, s. 26); Július Noge dokázal zužitkovanie základnej rozprávkovej schémy na Cere povesti S. B. Hroboňa (*Slovenská romantická próza*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1969, s. 182 – 194) atď.

jazyka rozprávok, zapísaných v rukopisných prameňoch začiatkom štyridsiatych rokov 19. storočia, na formovanie spisovného jazyka,³ podiel na udomácnovaní štúrovskej slovenčiny vďaka tlačeným rozprávkovým zbierkam (a to Slovenským povestiam Jána Francisciho z roku 1845, Škultétyho a Dobšinského Slovenským povestiam, vydávaným v rokoch 1858 – 1861),⁴ vplyv na podobu romantickej mytológie⁵ a filologických konceptov,⁶ ďalej už spomínaný podiel na vzniku a formovaní romantickej folkloristiky, detskej literatúry atď. Na základe tohto výpočtu by sa mohlo zdať, že prínos rozprávky pre romantizmus je značný, a nie je potrebné sa ním ďalej zaoberať. Uvedené funkcie však predstavujú iba krajné body, či presnejšie zreteľné a nepopierateľné dôsledky pôsobenia rozprávky. Na mnohé jej podnety a prínosy, ktoré oscilujú v rozmedzí týchto bodov alebo ich priamo vyvolávajú, sa však zabúda, ostali nepovšimnuté a nepomenované alebo sa z istých dôvodov popierajú. Napríklad prvotná a kľúčová funkcia rozprávky sa celkom neadekvátne vidí v jej folkloristickej aspirácii (t. j. v tzv. zbieraní a vydávaní prozaického folklóru). V takomto nasvetení je potom prínos rozprávky pre romantickú literatúru minimálny a jej vklad sa odvodzuje len od sekundárneho vplyvu na pôvodnú tvorbu, ktorá sa automaticky hodnotí vyššie – rozprávka iba ako folklór v kontexte iných folklórnych žánrov iba pôsobiaci na podobu pôvodnej tvorby.

Problém treba postaviť z hlavy na nohy a otázku formulovať naopak: sú rozprávky vydávané v romantizme písomnou formou folklórnej prózy, alebo sú literatúrou (či konkrétnejšie romantickou literatúrou)? Ich percepcia ukazuje, že spomedzi toho, čo bolo v romantizme napísané a publikované, sú doposiaľ nielen najvydávanejšie, ale aj najčítanejšie. Ich potenciál komunikatívnosti je nesmierne vysoký. Ak odhliadneme od rôznych mimoliterárnych príčin tohto javu, otázku možno položiť aj takto: sú tieto rozprávky čitateľsky atraktívne preto, že ide o naše folklórne dedičstvo, alebo sú čitateľsky atraktívne preto, aké sú? Zaiste, v zodpovedaní špecificky literárnovedného problému hodnotového statusu rozprávok kritérium životnosti neobstojí, no upozorňuje na spôsob, akým možno tento problém riešiť, teda vychádzať z charakteru a podstaty týchto textov, nie zo špekulácií o tzv. vyššej a nižšej literatúre, pôvode a pôvodnosti atď., ktoré dnes – a ako ukážeme najmä v tomto kontexte – nemajú svoje opodstatnenie.

Rozprávkový materiál, ktorý poznáme z tlačených zbierok, bol písomne zaznamenaný v štyridsiatych rokoch 19. storočia a potom sa ďalej rôznymi spôsobmi spracovával – jednotlivé texty sa mechanicky alebo s takmer zanedbateľnými lexikálnymi zmenami prepisovali z jedného prameňa do druhého,⁷ stylisticky sa upravovali, dopĺňali, kontami-

³ Pozri PAULINY, Eugen: Prelom Janka Kráľa do slovenského básnického jazyka. (In: *Janko Kráľ. Zborník statí*. Bratislava: Tatran, 1976, s. 247 – 248), TÓBIK, Štefan: Pramene Štúrovej jazykovej a pravopisnej normy (In: *Slovenská reč*, 21, 1956, č. 3 – 4, s. 391).

⁴ Pozri MIKO, František: Slovenský romantizmus a pojem estetických možností (In: *Slovenská literatúra*, 20, 1973, č. 4, s. 391).

⁵ Pozri KOVÁČIK, Eubomír: *Mytologizmus v slovenskom literárnom romantizme*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2002.

⁶ Konštatovanie priameho vplyvu rozprávky na Štúrovu koncepciu slovanskej poézie nachádzame vo všetkých kľúčových literárnohistorických prácach o slovenskom romantizme.

⁷ Napr. podstatnú časť Prostonárodného zábavníka III. a IV. tvoria prepisy textov z tzv. codexov revúckych a zo zbierky Dr. Makovického.

novali motívmi z iných textov a s obľubou sa rekonštruovali tzv. ideálne podoby rozprávok. No ani texty, o ktorých môžeme predpokladať, že sú najstaršie a mohli by byť zápismi orálnych rozprávok, za aké ich pôvodcovia týchto textov vydávajú, väčšinou nie sú dôveryhodným folkloristickým zápisom v pravom slova zmysle. Pravdepodobne iba malé percento zo zachovaných textov bolo zapísané bezprostredne po jeho vypočutí. Romantici rozprávky väčšinou rekonštruovali, a to na základe vypočutej alebo už zapísanej rozprávky. Ich prax v čase vzniku Francisciho zbierky je však v porovnaní s nasledujúcimi desaťročiami vo vzťahu k pôvodnosti (teda pôvodnému folklórnemu charakteru) rozprávok veľmi ústretová – jej výsledkom sú texty, ktoré viac-menej najvernejšie zachovávajú charakter orálnej rozprávky, živej vo folklórnej komunikácii. Je to tak trochu paradoxné: čím viac sa romantici usilovali fixovať – teda rekonštruovať pôvodný charakter rozprávok, tým viac sa od neho vzdŕľovali. Uvediem jednoduchý príklad: rekonštrukcia vzniku Francisciho zbierky ukazuje, že z desiatich publikovaných rozprávok až päť textov malo iba jeden východiskový text a aj tento v štyroch prípadoch z piatich upravil priamo zapisovateľ (autor) predlohy. Realizované zmeny sú pritom minimálne, a to nielen v prípade týchto piatich textov, ale aj v prípade porovnania ostatných publikovaných textov s ich východiskovými textami. Rozprávky zo Škultétyho a Dobšinského zbierky Slovenské povesti, ktorá vyšla o viac ako pätnásť rokov neskôr, už vznikali oveľa komplikovanejším spôsobom a aj ich charakter je od rozprávok z Francisciho zbierky podstatne odlišnejší. Príčinou sú najmä koncepcné otázky podoby a funkcie rozprávok. V čase zostavovania druhej zbierky už bolo na svete niekoľko nerealizovaných, pritom pomerne honosných projektov vydania rozprávok, ktoré so sebou priniesli nárast rukopisných prameňov, zoznamov a obsahov rozprávok, ale aj klasifikácií a koncepcií ich podoby. Hoci napr. štvrtá rozprávka Matej veľký kráľ a Uliana veľká kráľovná vychádzala iba z jednej predlohy, ktorú pre tlač upravil priamo jej autor Štefan Daxner (ide teda o postup dominantný vo Francisciho Slovenských povestiach), prameňom hneď prvej rozprávky Zakliata hora bolo až šesť predlôh, ktoré Škultéty pri zostavovaní (písaní) textu priamo použil. Na druhej strane v zbierke nachádzame aj texty, pri ktorých súpis predlôh nie je relevantný. Napr. pred rozprávkou Tri písťalky je uvedených sedem predlôh, no autor textu Ján Botto v skutočnosti vychádzal iba z jednej – z textu Jonatána Čipku zapísaného v Codexe tisoovskom B. Ďalších šesť uvedených rozprávok v tomto prípade predstavuje iba varianty k danému typu rozprávky, teda v konečnom dôsledku odráža akýsi (pseudo)folkloristický prístup redaktorov, ktorý sa najvyhrotenejšie prejavil v poslednej rozprávkovej zbierke slovenského romantizmu, v Prostonárodných slovenských povestiach Pavla Dobšinského. Premennivé vzťahy pramenného materiálu k publikovaným textom na báze priama predloha – jeden z východiskových textov, ktoré je možné špecifikovať iba na základe komparatívnej analýzy, odhaľuje mieru, do akej sa proklamované metódy romantikov zhodovali s realizovanými postupmi.

Porovnávanie predlôh s publikovanými textami upriamuje pozornosť aj na ďalšie závažné skutočnosti. V prvom rade odhaľuje reálnu prax pri manipulácii so zápsmi rozprávok, a tým konkrétne úpravy, ktoré boli na týchto textoch realizované. Akokoľvek totiž romantici k zápisu rozprávok pristupovali, vždy dochádzalo k úpravám, ktoré zasahovali minimálne niektorú z lexikálno-štylistických rovín a epických plánov pôvodne

folklórneho textu. Čím vyšší bol stupeň úprav, tým viac rovín bolo zasiahnutých. I keď sa zapisovateľ snažil čo najvernejšie zachovať predlohu, prezradila ho napr. nevyhnutná potreba korigovať tzv. improvizované chyby rozprávača. Práve tieto úpravy, ich motivácie a dôsledky (resp. výsledky – teda charakter textov) možno pri komparatívnej analýze predlôh s konečnými textami pozorovať a opísať. Analýza tohto typu ukazuje rozdiely medzi podobou orálnej rozprávky, rôznymi podobami jej folkloristických zápisov a literárnou rozprávkou. Na vertikálnej rovine súčasne odhaľuje spôsoby transponovania pôvodne orálneho materiálu do písomnej podoby a jeho ďalšie spracovanie, smerujúce až k literárnej podobe rozprávky. Rekonštrukciou genézy knižne publikovaných rozprávkových textov od prvotne zachytených podôb orálnej rozprávky po jej literárne podoby⁸ možno preukázateľne doložiť proces transponovania materiálu orálnej proveniencie na literárny text. Tento proces sa navonok prejavuje ako kvalitatívny prechod rozprávky z komunikačného okruhu folklóru do komunikačného okruhu literatúry a jeho podstata spočíva v nadobudnutí nových estetických a literárnych kvalít a v nadobudnutí literárnej funkcie, ktorou sa literárna rozprávka odlišuje od orálnej rozprávky.

Ak sa vrátim späť k prvotne položenej otázke charakteru rozprávok vydávaných slovenskými romantikmi, pri určovaní ich literárnej hodnoty je potrebné zohľadniť predovšetkým dva aspekty: spôsob vzniku textu (komparatívnou analýzou existujúcich variantov) a jeho estetické a literárne kvality (mikroštylistickým rozborom). Pri každom texte je však nevyhnutné postupovať individuálne a vyhnúť sa predčasným záverom a unáhleným zovšeobecneniam. Prax romantikov bola totiž rôznorodá nielen v oblasti zliterárňovania rozprávky, ale – ako som už naznačila – aj v uplatňovaní rôznych prístupov pri zostavovaní jednej zbierky. V tomto zmysle veľmi „nevyvážené“ pôsobia Prostonárodné slovenské povesti, v ktorých sa vedľa seba nachádzajú vysoko literárne štylizované texty, verné prepisy z rukopisných prameňov, implikujúce orálnu rozprávku, aj texty zámerne fixujúce nárečové podoby jazyka. Spôsob zachovania pramenného materiálu (v rukopise/tlačí) teda nie je relevantným indikátorom jeho literárnosti. Bližší pohľad do tvorivej dielne romantikov ukazuje pozoruhodné súvislosti a prekvapivé skutočnosti. Hoci som na začiatku tohto príspevku položila otázku, či sú v romantizme publikované rozprávky folklórom alebo literatúrou, otázku treba opäť modifikovať.

Zjednodušme pre tieto potreby komplikovaný proces genézy rozprávkových zbierok Škultétyho a Dobšinského a označme ich činnosť ako činnosť redakčnú. Ak si prezrieme charakter rozprávok v rukopisných prameňoch a porovnáme ho s publikovanými textami, ukáže sa do dôsledkov uplatňovaná tendencia redaktorov reštaurovať, rekonštruovať – obávam sa však, že v skutočnosti celkom konštruovať – istú podobu tzv. slovenskej ľudovej rozprávky. Obaja zostavovatelia vo svojej kompetencii autorov konkrétnych textov, ako aj v kompetencii redaktorov v podstate vytvorili podobu slovenskej rozprávky, ktorá sa považuje za kanonizovanú a o ktorej sa predpokladá, že verne vychádzala z folklórnej tradície. Žiaľ, do tejto tradície početnými edíciami skôr vošla a nevrátne ju

⁸ Bližšie k tomuto pozri moje štúdie Dobová prax vo svetle transformácií rozprávok o Popolvárovi (In: *Slovenská literatúra*, roč. 50, č. 2, 2003, s. 152 – 164), Genéza knižnej podoby Dobšinského rozprávok. (In: *Slavica slovac*, roč. 39, č. 2, 2004, s. 143 – 155) a Rozprávka medzi oralitou a literatúrou – Sonda do štýlu rozprávok (In: *Slovenský národopis*, roč. 53, č. 1, 2005, s. 37 – 54).

ovplyvnila. Práve porovnanie s rukopisnými prameňmi ukazuje, že tie črty, najmä kompozičné a stylistické, ktoré sa považujú za charakteristické znaky klasických slovenských rozprávok, sú výsledkom redakcie Dobšinského a Škultétyho. Ide najmä o charakter úvodných a záverečných formúl, ustálených spojení, triád a opakovaní, ktoré v rukopisných textoch nie sú natoľko rozvité a časté, ako sa s nimi stretávame v necelých dvoch stovkách Dobšinského a Škultétyho rozprávok. A opäť tak trochu paradoxný jav: úvodné a záverečné formuly, často obsiahle apendixy pripojené k rozprávkam, majú implikovať reálnu rozprávačskú situáciu, no z literárneho hľadiska textom skôr ubližujú. Vo Francisciho zbierke, podobne ako v početných rukopisných prameňoch, s nimi sa vôbec nestretávame. Uprednostnenie istej formy, istého spôsobu podania a istého jazyka spolu s dôrazom na vyhranený typ zobrazenia prostredia a postáv smerovalo k vytvoreniu modelového typu slovenskej rozprávky, ktorá sa ujala – na jej škodu s prívlastkom ľudová. Z literárnohistorického hľadiska je v tejto súvislosti významné to, čo ostalo v sumári rukopisných prameňov. Nie folklórne polotovary, z ktorých Dobšinský so Škultéty vybral reprezentatívne a najživotiaschopnejšie texty, ale rozprávky, pred ktoré je potrebné umiestniť celkom iný prívlastok. Prirodzene, tieto texty sú spracovaniami rozprávkových látok a zachovávajú tradičnú schému rozprávky, no jednotlivé lexikálno-stylistické roviny a epické plány sú budované odlišne, prípadne sa od textov publikovaných rozprávok (v mnohých smeroch aj výrazne) líšia. Na prvý pohľad najnápadnejšia je pestrosť na všetkých úrovniach, vystupujúca oproti schematickosti a modelovosti publikovaných textov. Niektoré rukopisné predlohy dokonca javia vyšší stupeň literárnosti ako kanonizované rozprávky. Toto zistenie môže byť pre literárnohistorický kontext rozprávky veľmi dôležité, pretože odhaľuje proces konštituovania istej podoby rozprávok, na pozadí ktorého možno pozorovať nielen formovanie koncepcií rozprávky, ale – čo je dôležité – aj širšie romantickej prózy.⁹ Paleta rukopisných textov ponúka doposiaľ chýbajúce priame spojoivo medzi rozprávkou a romantickou prózou. V týchto textoch sú totiž prítomné charakteristické vlastnosti a prvky romantickej prózy, ako sú zobrazenie prírody, kooperácie prírodných živlov a postáv, individualita hrdinu, zobrazenie fantastického a mýtického, zásahy osudu, predurčenie, vizionárstvo, sen ako hybný prvok, typické romantické kulisy a kolorit, pre folklórnu prózu nevšedne bohatá a individualizovaná štylizácia a obraznosť, nachádzame tu prvky implikujúce mesianizmus.

Analýza týchto textov otvára nové výskumné možnosti slovenského romantizmu. Na ich pozadí sa ukazujú napr. veľké básnické individuality: „Preľetelo slnco cez oblôhu, po d'edine šíra tma rozprestrela krídla, a v mekkých perinách leží Hadogašpar pri boku krásnej ženi“ (Jonatán Čipka, rukopis rozprávky Hadogašpar).¹⁰ Rekonštrukcia záujmu o rozprávku v druhej polovici štyridsiatych rokov odhaľuje na úrovni tvorivých východísk proces básnickej iniciácie autorov, z ktorých mnohí ostali iba pri rozprávke a s inými sa ich rozprávkové dozrievanie spájalo iba obkl'ukou a váhavo, hoci práve rozprávka predstavuje jeden z prameňov ich tvorby (ako u Jána Bottu). Na pozadí týchto textov

⁹ Kryštalizovanie podoby Francisciho Slovenských povestí spája Cyril Kraus s hľadaním podoby slovenských rozprávok (KRAUS, Cyril: Jonatan Dobroslov Čipka. In: *Literárne postavy Gemera I.* Bratislava: Obzor, 1969, s. 127), ktorá podľa nás širšie odráža aj hľadanie podoby romantickej prózy.

¹⁰ POLÍVKA, Jiří: *Súpis slovenských rozprávok III.* Martin: Matica slovenská, 1927, s. 182.

možno ďalej ukázať zdanlivo vyriešené problémy v novom svetle, napr. úzku súvislosť tzv. baladických motívov slovenského romantizmu od rozprávkových motívov.

Hoci Dobšinský so Škultétyom ponechali rozprávke jej rozprávkovosť, a tým aj charakteristickú nasýtenosť symbolmi a inotajmi, predurčenými vyjadrovať národné idey, cez ich prísne redakčné oko by sa neprešmykla napr. takáto poznámka zbojníckeho kapitána z Čipkovho podania Troch píšťalok: „Bisťu Bohu, chlapi,“ obrátiť sa ku kamarádom, „z chlapca bi smo mohli dobriho chlapa vychovať, a z dioučaťa dobrú kuchárku. Krem toho ňebud'e dlho mrkvu škrabať“¹¹, pretože ich redakcia vylučovala prítomnosť erotických motívov, hoci aj vo forme nevinnnej narážky. Roynako bolo neprípustné, aby sa dievča, unášané mŕtvym, upokojovalo tak, ako to nachádzame v Daxnerovej rozprávke¹² Umrla hlava: „Veďela ona teraz, na čjom sa ňesje chrbťe, lebo jej eš'e rozprávky maŕerine ňevipršali z hlavi, veďela aj to, že po dvanácteť už prestáva duchou moc na zemi“¹³, pretože v tzv. kanonizovanej podobe slovenskej rozprávky bolo nepredstaviteľné, aby si sama postava uvedomovala, že je v rozprávke. Opäť trochu zjednodušenia: na pozadí procesu formovania tzv. klasickej slovenskej rozprávky sme svedkami toho, že pôvodne folklórne texty boli zapísané, prepracovávané, v rámci tzv. prechodných textov vzniklo aj množstvo v pravom slova zmysle romantických rozprávok, a tieto ostali v procese rekonštrukcie podoby ľudovej rozprávky zabudnuté. V neposlednom rade sú spomínané rukopisné texty svedkami historického procesu uprednostnenia pseudofolklórnej rozprávky na úkor rozprávky, ktorá by si zaslúžila prívlastok romantická.

Ďalšiu oblasť výskumu predstavuje inšpiratívny potenciál rozprávky, zasahujúci niekoľko kľúčových oblastí. Identifikácia prvkov, ktoré tento žáner spájajú priamo s pôvodnou tvorbou romantikov, je dôležitým predpokladom určenia miery vplyvu rozprávky na pôvodnú tvorbu. Podnety rozprávky – vplyv motívov, látok, štylistických postupov, kompozície, jazyka, atmosféry, spôsobu vykreslenia postáv a modelov postáv, symboliky, baladických, fantastických a alegorických zložiek čarovnej rozprávky, ideovej náplne, ale aj humoru a komiky – našli odraz vo všetkých druhoch romantickej literatúry, no komplexný výskum v tomto smere stále chýba. Perspektívou výskumu je sledovanie uplatnenia istých rozprávkových motívov a symboliky, ktoré otvára širšie súvislosti s presahom k poetologickým, ideologickým a filozofickým aspektom romantizmu. Veľmi príznačková je v tomto smere zásoba prvkov látkovej proveniencie, ktoré a akým spôsobom sa zužitkovali. Ukazuje sa, že výber istých motívov, prvkov a symbolov bol celkom zámerný. Niektoré frekventované motívy, prevzaté z čarovnej rozprávky, ako sú motív zakliatej krajiny, najmladšieho syna, svetského víťaza, Popolvára či tátošika, možno považovať za kanonizované romantické motívy v tom zmysle, ako o nich v štúdií K typológii literárnych smerov píše Oskár Čepan. Metaforický princíp, ktorého sú nositeľom, sa výrazne uplatňuje v básnickej tvorbe, a to vďaka alegorickému potenciálu. V súvislosti s motívmi zakliatej krajiny a najmladšieho syna O. Čepan priamo hovorí o podstatných motivických rekvizitách, typických pre levočský okruh romantickej poézie.¹⁴ Zaujímavé pritom je, že ide o motívy, ktoré sa

¹¹ POLÍVKA, Jiří: Súpis slovenských rozprávok I. Martin: Matica slovenská, 1922, s. 182.

¹² Ide o prozaické spracovanie motívu Lenory, u nás známeho najmä z Erbenovej balady Svatební košile.

¹³ POLÍVKA, Jiří: Ref. 10, s. 369.

¹⁴ ČEPAN, Oskár: Vizionár praxe Mikuláš Dohnány. In: *Slovenská literatúra*, roč. 38, 1991, č. 1, s. 8.

uplatňujú nielen v literárnej produkcii, ale aj v mimoliterárnom priestore. Rukopisné pramene, komentáre v zábavníkoch, korešpondencia a zápisy z ústavov (najmä levočských) sú plné šifier-narážok, ktorých formálnym vyjadrením sú príznakové citácie z rozprávok, úzko súvisiace s týmito motívmi, alebo revolučné heslá odkazujúce na význam, ktorý sa s týmito motívmi najčastejšie spájal. Napr. na konci predslavu k nerealizovanej zbierke rozprávok, iniciovanej Ľudovítom Reussom, je pripísané: „Keď už len tak chceš, prerjekou Tátoš na ostatok, len že sa / Keď už len tak chceš, prerjekou Tátoš na ostatok, poručeno Bohu, len že sa teda vyberme.“¹⁵ Zaujímavá je forma dodatku (opakovanie priamej reči rozprávkovej postavy) a príznaková je jej voľba. Ide o odpoveď tátošika na Popolvárovo odhodlanie ísť zachrániť princeznú unesenú drakom (a po druhýkrát princeznú v zajatí Železného mnícha), ktorá je známa z rozprávky Popolvár najväčší na svete.¹⁶ Trojnásobné opakovanie zodpovedá trom subjektom výpovede, teda trom autorom predslavu – Jozefovi Hradovskému, Ľudovítovi Reussovi a Augustínovi Horislavovi Škultétymu, pričom druhé opakovanie je neúplné. V tejto podobe implikuje súhlas, pritakanie v ľudovej, neúplnej forme („len že sa“), no súčasne aj básnickú nedokončenú výpoveď. Autori sa síce navonok týmto spôsobom nepredstavujú ako iniciátori veľkej hrdinskej zmeny – ich výpoveď teda nemá akčné revolučný charakter, skôr sa voluntárne stotožňujú s tými, ktorí začali. Súhlas sa pritom vzťahuje k činu, ktorý má oveľa širší kontext pôsobnosti, ako je iba vydávanie rozprávok.

Kým v tomto prípade slúži rozprávková reália ako spôsob artikulácie istého ideového posolstva, opačnú formu nachádzame v Prostonárodnom zábavníku štiavnickom, kde Samo Bodorovský za rozprávku Svetovládny rytier pripísal verše, vyjadrujúce výraznú vlasteneckú túžbu, artikulovanú čisto romantickým prirovnaním: „A my zas budeme medzi národami, ako ten náš Kriváň nad tími Tatrami.“¹⁷ Podobne ako Reuss aj Bodorovský vyberá ideologicky príznakovú rozprávku: obe látky akcentujú zmenu spoločensko-politického zriadenia vďaka hrdinskému činu posledného, najmladšieho a odvrhovaného (syna). Korene, motivácia a zámer teda spočívajú vo veľkom sne národa o slobode, artikulovanom prostredníctvom rozprávkových reálií.

Literárnohistorické ukotvenie rozprávky predpokladá a vyžaduje jej výskum v „procese“, v kontexte. Práve v tomto smere sa ukazuje výskumný potenciál rozprávky. Jej funkčné pôsobenie v romantizme je omnoho širšie a komplikovanejšie, ako sa doposiaľ javilo, no súčasne bližšie a erudovanejšie hovoriť o jej konkrétnych funkciách a pôsobení možno iba po komplexnom výskume, orientovanom smermi, ktoré boli vyššie načrtnuté. Dnes je zrejme najmä to, že pri hľadaní koreňov významu rozprávky pre slovenský romantizmus je potrebné vrátiť sa k jej prvotnej funkcii: k chápaniu rozprávky ako literatúry, nie náhrady za literatúru.

¹⁵ REUSS, Ľudovít: *Úvod k zbierke povestí*. Rukopis v ALU SNK, sign. M20F37.

¹⁶ Priamu reč zhodného významu, vyjadrenú podobnou formou, nachádzame aj v iných rozprávkach s čarovným pomocníkom – hovoriacim koňom.

¹⁷ POLÍVKA, Jiří: Ref. 11, s. 228.

SUMMARY

The contribution comes out from our view of a fairy tale as an integral part of Slovak Romanticism. It is just an outline of functions the fairy tale supplied in the period of Romanticism in the area of fine literature (fairy tale as literary art and the influence of so called folk fairy tale on the Romantic literature), as well as out of it (influence on the formative process of standard Slovak language, Romantic mythology). We focused on the problems of literary and oral character of fairy tales, communicational aspects of this relationship, character of manuscripts and published fairy tales, and we follow these factors on the scene of genesis of fairy tale texts, which is, in our opinion, essential for literary communicativeness and persistence of the tales. Our goal is to find out an anchorage of the tales in the history of literature that would enable to deepen the knowledge about a form of Slovak Romanticism. This issue is still a neglected topic.